

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO

Bydgoszcz, dnia 31 marca 2021 r.

Poz. 1591

UCHWAŁA NR XX/147/21 RADY GMINY KOWAL

z dnia 22 marca 2021 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2020 r. poz. 713 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282 z późn. zm.), Rada Gminy Kowal, uchwala co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024 w brzmieniu stanowiącym załącznik nr 1 do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Kowal.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Przewodniczący Rady Gminy
Kowal

Edward Dominikowski

Załącznik Nr 1 do uchwały Nr XX/147/21
Rady Gminy Kowal
z dnia 22 marca 2021 r.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024

Gmina Kowal
Powiat Włocławski
Województwo Kujawsko-Pomorskie
Kowal 2021
Spis treści

1. Wstęp.
2. Podstawa prawna opracowania programu opieki nad zabytkami.
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.
 - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
 - 4.2. Relacje programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.
 - 5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie Gminy (analiza dokumentów programowych gminy) na
 - 5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego gminy.
 - 5.2.1. Zarys historii obszaru gminy.
 - 5.2.2. Krajobraz kulturowy.
 - 5.2.3. Zabytki nieruchome.
 - 5.2.4. Zabytki ruchome.
 - 5.2.5. Zabytki archeologiczne.

- 5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych.
- 5.2.7. Dziedzictwo niematerialne.
- 5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.
- 5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.
- 5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla Gminy Kowal.
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego – analiza szans i zagrożeń.
7. Założenia programowe.
 - 7.1. Priorytety programu opieki nad zabytkami.
 - 7.2. Kierunki działań i zadania programu opieki.
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami.
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.

1. Wstęp

Dziedzictwo kulturowe stanowi dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, a także dorobek czasów współczesnych. Jest to wartość materialna i niematerialna określająca nasze pochodzenie i kulturę. Na dorobek ten składają się zarówno elementy przyrodnicze, jak również wytwory i osiągnięcia cywilizacyjne ludzkości, m.in. w zakresie nauki, sztuki, architektury czy techniki. Elementem dziedzictwa kulturowego są zabytki, w tym: zabytki ruchome, zabytki nieruchome oraz zabytki archeologiczne. Są one nie tylko cennym źródłem informacji nt. życia naszych przodków, ale również ważnym elementem rozwoju społeczno-gospodarczego, bowiem bogate i różnorodne dziedzictwo kulturowe stanowi istotną dla rozwoju lokalnych samorządów atrakcję turystyczną. Dziedzictwo kulturowe jest zatem fundamentem tożsamości danej społeczności, dlatego ważna jest jego ochrona w celu zachowania tego dorobku dla przyszłych pokoleń.

Obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami wynika z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Przyjęty w formie uchwały program stanowi element polityki samorządowej i służy podejmowaniu działań w zakresie inicjowania, wspierania oraz koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego, a także promowania dziedzictwa kulturowego. Powinien być narzędziem mającym na celu eksponowanie walorów krajobrazu kulturowego, jak również wykorzystanie dorobku kulturowego na cele społeczne, gospodarcze i edukacyjne. Głównym odbiorcą programu jest lokalna społeczność, w tym właściciele i użytkownicy obiektów zabytkowych, ale także wszyscy mieszkańcy danej jednostki samorządu terytorialnego, którzy poprzez swoją działalność, wpływają na zachowanie i pielęgnowanie dziedzictwa kulturowego danego obszaru.

Celem opracowania *Programu opieki nad zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024* jest dążenie do poprawy stanu zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego, a przez to zachowanie piękna krajobrazu kulturowego. Program ma pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy Kowal. Wskazane w Programie działania są skierowane na poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Głównymi odbiorcami niniejszego dokumentu są mieszkańcy gminy, którzy bezpośrednio odczuwają efekty jego wdrażania. Poprzez działania edukacyjne, realizacja Programu może budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości. Wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości oraz zacieśnia procesy integracyjne w społeczności lokalnej.

Reasumując, przedmiotem niniejszego opracowania jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy Kowal, a celem jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony oraz opieki nad zabytkami.

2. Podstawa prawna opracowania programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce i opracowania programu opieki nad zabytkami jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.). Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad

nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków.

Ustawa wprowadza obowiązek sporządzania programów przez samorządy, zarówno na szczeblu wojewódzkim, powiatowym, jak i gminnym. W myśl art. 87 ustawy, programy opieki nad zabytkami opracowywane są na 4 lata i mają na celu w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z realizacji programu zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy. Kolejne sporządzane programy opieki powinny uwzględniać pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu.

W ramach Programu wyznaczono następujące priorytety i w ich ramach kierunki zadań związanych z ochroną zabytków leżących na terenie gminy:

- 1) Priorytet I. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno –gospodarczego gminy Kowal:
 - a) Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
 - b) Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne,
 - c) Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
- 2) Priorytet II. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego:
 - a) Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.
- 3) Priorytet III. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości:
 - a) Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy,
 - b) Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym,
 - c) Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym,
 - d) Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej.

Gmina w poprzednich latach podejmowała głównie działania z zakresu utrzymania i eksploatacji zabytków, których jest właścicielem oraz popularyzacji wiedzy, edukacji, historii i dziedzictwa kulturowego najbliższego regionu, w tym gminy Kowal, a co za tym idzie również obiektów zabytkowych na jej terenie.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki w Polsce objęte zostały ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Art. 5 Konstytucji RP brzmi: „*Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*”. Zaś w art. 6 ust. 1 Konstytucji RP czytamy: „*Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju*”. Natomiast art. 86 Konstytucji RP wskazuje, że „*każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie*”.

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest wspomniana ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.). Ustawa określa m.in. przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi. Zgodnie z art. 3 ww. ustawy zabytek to „*nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową*”.

Zabytki dzielą się na trzy zasadnicze grupy:

- 1) zabytki nieruchome – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości;
- 2) zabytki ruchome – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych;
- 3) zabytki archeologiczne – zabytki nieruchome, będące powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożone z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytki ruchome, będące tym wytworem.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadziła pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 4 ustawy **ochrona zabytków** polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 ustawy **opieka nad zabytkiem** sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwale zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Z art. 6 ustawy wynika, iż ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2) zabytki ruchome będące w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. 2019 poz. 1479),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

3) zabytki archeologiczne będące w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Zgodnie z art. 7 ustawy, wśród **form ochrony** zabytków wyróżnia się:

- 1) wpis do rejestru zabytków (w tym wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa);
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dla zabytków znajdujących się na terenie województwa, wojewódzki konserwator zabytków prowadzi **rejestr zabytków**. Zgodnie z art. 9 ust.1 i ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami „do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez

wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku”.

Zgodnie z art. 15 ust. 1 i ust. 2 ustawy „Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za **pomnik historii** zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może złożyć wniosek po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków”.

Zgodnie z art. 16 ust. 1–1a ustawy „rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć **park kulturowy** w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Rada gminy ogłasza w prasie miejscowej oraz przez obwieszczenia, a także w sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego, określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących projektu uchwały o utworzeniu parku kulturowego, nie krótszy jednak niż 21 dni od dnia ogłoszenia”.

Zgodnie z art. 17 ustawy na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
- 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1 ustawy;
- 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;
- 4) składowania lub magazynowania odpadów.

W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w art. 17 ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131–134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2020 poz. 1219 z późn. zm.). W myśl art. 18 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami „ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego”.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 ustawy w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, które znajdują się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu, co wynika z art. 20 ustawy. Podstawą

do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy, zgodnie z art. 21 ustawy, jest ewidencja zabytków. Zgodnie z art. 22:

- 1) Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków;
- 2) Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa;
- 3) włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku;
- 4) wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków;
- 5) w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków;
- 6) właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych;
- 7) ewidencje, o których mowa w ust. 1, 2, 4 i 6, mogą zawierać dane osobowe obejmujące: imię, nazwisko i adres zamieszkania lub nazwę i adres siedziby właściciela lub użytkownika zabytku; imię, nazwisko i podpis autora karty ewidencyjnej lub adresowej lub imię i nazwisko osoby, która wypełniła kartę ewidencyjną; imię i nazwisko lub nazwę wykonawcy prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich lub badań archeologicznych przy zabytku.

Organami ochrony zabytków, zgodnie z art. 89 ustawy są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. Zadania publiczne o charakterze ponad gminnym określa ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2020 r., poz. 713 z późn. zm.).

Z punktu widzenia niniejszego opracowania istotne jest uwzględnienie innych uregulowań prawnych dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, które znajdują się w wielu obowiązujących ustawach, w tym w:

- 1) ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2020 r., poz. 293 z późn. zm.);
- 2) ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. z 2020 r., poz. 1333 z późn. zm.);
- 3) ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. -Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2020 r., poz. 1219 z późn. zm.);
- 4) ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2020 r., poz. 55 z późn. zm.);
- 5) ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2020 r., poz. 1990 z późn. zm.);
- 6) ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. z 2020 r., poz. 194 z późn. zm.);
- 7) ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. z 2020 r., poz. 1057 z późn. zm.).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- 1) ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. z 2020 r. poz. 902);
- 2) ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. z 2019 r., poz. 1479).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2020 r., poz. 164 z późn. zm.).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022

Dokument stanowi załącznik do uchwały nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. (poz. 808). Głównym celem projektu Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami, poprzez realizację trzech celów szczegółowych, podzielonych na następujące kierunki działań:

Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami”

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości.
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Cele gminy Kowal w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego są spójne z celami na szczeblu

krajowym i wpisują się przede wszystkim w cel strategiczny 2 i 3 oraz wzmacniają realizację kierunków działań w nich zawartych.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013. Uzupelnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 została przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r., rozwinięta w 2005 roku przez uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, stanowi główny dokument polityki kulturalnej państwa.

Wyznaczoną w Strategii misją jest „*zrównoważony rozwój kultury, jako najważniejszej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów*”.

W Narodowej Strategii Rozwoju Kultury wyznaczono następujące cele:

- 1) wzrost efektywności zarządzania sferą kultury;
- 2) zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury;
- 3) wzrost udziału kultury w PKB;
- 4) zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków;
- 5) modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury;
- 6) wzrost uczestnictwa w kulturze;
- 7) rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych;
- 8) efektywna promocja twórczości;
- 9) promocja polskiej kultury za granicą;
- 10) ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem;
- 11) wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury;
- 12) rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Cele uzupełniające realizowane są w ramach pięciu obszarów priorytetowych, którym odpowiadają szczegółowo opisane w Narodowej Strategii Rozwoju Kultury – Narodowe Programy Kultury:

- 1) Czytelnictwo i sektor książki *NPK Promocja czytelnictwa i rozwój sektora książki*;
- 2) Dziedzictwo kulturowe *NPK Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego*;
- 3) Instytucje artystyczne i promocja twórczości *NPK Rozwój instytucji artystycznych*;
- 4) Szkolnictwo artystyczne i promocja młodych twórców - *NPK Wspierania debiutów i rozwoju szkół artystycznych*;
- 5) Sztuka współczesna *NPK Znaki Czasu*.

Cele operacyjne na lata 2004-2020 określa 11 programów operacyjnych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Programy operacyjne stanowią uszczegółowienie i rozszerzenie Narodowych Programów Kultury.

Założenia *Programu opieki nad zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024* wpisują się w misję Strategii oraz cele uzupełniające, w szczególności w cel związany z zachowaniem dziedzictwa kulturowego i aktywną ochroną zabytków.

4.2. Relacje programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Strategia Rozwoju Województwa Kujawsko-Pomorskiego do roku 2020 – Plan modernizacji 2020+

Strategia rozwoju województwa kujawsko - pomorskiego do 2020 roku została przyjęta Uchwałą Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego nr XLI/693/13 z dnia 21 października 2013 r., stanowi odpowiedź samorządu województwa na zmieniającą się sytuację polityczną kraju i warunki społeczno-gospodarcze oraz przestrzenne regionu. Misją regionu do 2020 r. jest uzyskanie określonego stanu rozwoju województwa kujawsko -pomorskiego, gdzie na pierwszym miejscu są jego mieszkańcy: poszczególne jednostki tworzące rodziny i składające się na całe społeczeństwo.

„Kujawsko-pomorskie – człowiek, rodzina, społeczeństwo”

Misja ta jest realizowana przez następujące priorytety:

1. Konkurencyjna gospodarka.
2. Modernizacja przestrzeni wsi i miast.
3. Silna metropolia.
4. Nowoczesne społeczeństwo.

Wymienione priorytety zostaną zrealizowane dzięki ośmiu celom strategicznym.

Rysunek 1. Priorytety i cele strategiczne województwa kujawsko-pomorskiego

KUJAWSKO-POMORSKIE. PLAN MODERNIZACJI 2020+

PRIORYTETY

CELE STRATEGICZNE

Źródło: Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020 – Plan modernizacji 2020+

Założenie zawarte w *Programie opieki nad zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024* są spójne i wpisują się w priorytety oraz cele strategiczne zawarte w *Strategii rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego* poprzez realizację **Priorytetu – Nowoczesne społeczeństwo, cel strategiczny – Tożsamość i dziedzictwo**. Wspólnie, dokumenty te przyczynią się do zachowania dziedzictwa kulturowego województwa kujawsko-pomorskiego.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego został przyjęty Uchwałą nr VIII/135/19 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 24 czerwca 2019 r. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa stanowi podstawowe narzędzie dla kształtowania przez samorząd wojewódzki regionalnej polityki przestrzennej. Jego głównym celem jest *zbudowanie struktur funkcjonalno-przestrzennych wzmacniających pozycję regionu oraz zapewniających wysoką jakość warunków życia jego mieszkańców*.

Celami szczegółowymi, wspierającymi cel główny są:

- 1) Wysoka jakość przestrzeni dla mieszkańców;
- 2) Przestrzeń atrakcyjna dla gospodarki;
- 3) Właściwie ukształtowane systemy transportowe i infrastrukturalne;
- 4) Chronione zasoby i wysoka jakość środowiska;
- 5) Bezpieczeństwo oraz zminimalizowane zagrożenia i konflikty przestrzenne;
- 6) Wykorzystane potencjały w obszarach funkcjonalnych.

Zapisy zawarte w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Kujawsko-Pomorskiego zostały uwzględnione podczas sporządzania przedmiotowego *Programu opieki nad zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024*.

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2017-2020

Dokument został przyjęty uchwałą Nr XXXI/518/17 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 24 kwietnia 2017 r. Jego realizacja przyczyni się do poprawy stanu zachowania zabytków i wzmacniania tożsamości lokalnej oraz rozwoju społeczeństwa Województwa Kujawsko-Pomorskiego. W ramach Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2017-2020 cel strategiczny określony w *Strategii Rozwoju Województwa Kujawsko-Pomorskiego do roku 2020 – Plan Modernizacji 2020+*, jakim jest „Tożsamość i dziedzictwo”, będzie realizowany poprzez następujące cele operacyjne:

- 1) zachowanie dziedzictwa materialnego;
- 2) zachowanie dziedzictwa niematerialnego;
- 3) wzrost świadomości społecznej dla ochrony dziedzictwa kulturowego;
- 4) wzrost konkurencyjności regionu.

Do realizacji powyższych celów województwo kujawsko-pomorskie określiło następujące kierunki działań:

Zachowanie dziedzictwa materialnego

1. Kierunek działań: Ochrona ustawowa
2. Kierunek działań: Prace konserwatorskie i restauratorskie
3. Kierunek działań: Edukacja
4. Kierunek działań: Ład przestrzenny
5. Kierunek działań: Dokumentacja i popularyzacja

Zachowanie dziedzictwa niematerialnego

1. Kierunek działań: Ochrona
2. Kierunek działań: Edukacja
3. Kierunek działań: Zachowanie
4. Kierunek działań: Dokumentacja i badania

Wzrost świadomości społecznej dla ochrony dziedzictwa kulturowego

1. Kierunek działań: Popularyzacja wiedzy o znaczeniu i konieczności ochrony
2. Kierunek działań: Edukacja

Wzrost konkurencyjności regionu

1. Kierunek działań: Ochrona
2. Kierunek działań: Promocja
3. Kierunek działań: Edukacja
4. Kierunek działań: Zagospodarowanie

Świadoma reinterpretacja dziedzictwa jest elementem budowy wspólnej tożsamości i przyczynia się do tworzenia więzi międzyludzkich i zaufania, które ułatwia interakcje oraz współdziałanie, jest kluczowym czynnikiem rozwoju kapitału społecznego. Jedynie zadbane, dobrze eksponowany obiekt jest postrzegany przez społeczeństwo jako wartość. Zabytek pojmowany w ten sposób oddziałuje na stan gospodarki i przyczynia się do rozwoju społeczno-gospodarczego regionu, podnosi jego walory i wzmacnia jego pozycję. Działania zawarte w *Programie opieki nad zabytkami Gminy Kowalna lata 2021-2024* są spójne z kierunkami działań zawartymi w wojewódzkim Programie opieki nad zabytkami.

Strategia Rozwoju Obszaru Rozwoju Społeczno-Gospodarczego gmin Powiatu Włocławskiego na lata 2016-2020

Dokument został przyjęty Uchwałą Nr 14/581/17 Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 12 kwietnia 2017 roku.

Główny cel strategii to efektywne wykorzystanie potencjału i wzrost jakości kapitału społecznego dla przyspieszenia rozwoju gospodarczego południowej części powiatu włocławskiego.

Realizacji celu głównego służyć będą następujące cele rozwojowe:

- 1) Konkurencyjna gospodarka zbudowana na racjonalnym wykorzystaniu walorów środowiska przyrodniczego i kulturowego;
- 2) Kreatywne społeczeństwo korzystające z usług na najwyższym poziomie;

3) Rozwinięta infrastruktura techniczna i komunalna funkcjonująca na rzecz ochrony przyrody i krajobrazu.

Program opieki nad zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024 przyczyni się do wzmocnienia pozycji turystycznej i kulturowej powiatu poprzez wskazanie działań związanych z dbaniem o zabytki na terenie gminy. Jest on więc spójny z działaniami wskazanymi w ramach celu rozwojowego 1 – Konkurencyjna gospodarka zbudowana na racjonalnym wykorzystaniu walorów środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Włocławskiego na lata 2020 – 2023

Dokument został przyjęty Uchwałą Nr XIV/136/20 przez radę Powiatu we Włocławku z dnia 28 lutego 2020 r. Celem głównym Programu jest: Wzmocnienie i poprawa funkcjonowania systemu opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Włocławskiego. Będzie on realizowany przez trzy cele szczegółowej, tj.:

Cel szczegółowy 1. Rozwiązania społeczno – prawne w zakresie poprawy działania systemu ochrony zabytków;

Cel szczegółowy 2. Prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich oraz wspieranie działań w zakresie opieki nad zabytkami;

Cele szczegółowy 3. Ochrona zabytków poprzez rozwój oferty turystycznej regionu.

Program opieki nad zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024 uwzględnia założenia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami. Realizuje wyznaczone cele szczegółowe przyczyniając się do osiągnięcia celu głównego.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie Gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Strategia Rozwoju Gminy Kowal na lata 2015-2025

Strategia uchwalona została Uchwałą nr XXI/128/16 Rady Gminy Kowal z dnia 03 listopada 2016 r.

Celem nadrzędnym Strategii jest: Tworzenie warunków do rozwoju przedsiębiorczości i aktywności społeczno-gospodarczej mieszkańców Gminy Kowal oraz poprawy stanu infrastruktury technicznej i środowiska. Natomiast cele bezpośrednie w poszczególnych sferach są następujące:

- 1) Sfera społeczna: Aktywizacja społeczności lokalnej na rzecz rozwoju gospodarczego oraz integracji i wzrostu poczucia tożsamości i więzi międzyludzkich;
- 2) Infrastruktura techniczna: Rozwój infrastruktury technicznej wpływającej na atrakcyjność inwestycyjną gminy oraz jakość życia mieszkańców;
- 3) Gospodarka: Zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej gminy i tworzenie warunków dla rozwoju przedsiębiorczości;
- 4) Środowisko: Racjonalne wykorzystanie i ochrona zasobów przyrodniczych.

Założenia Programu opieki nad zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024 przyczynią się do osiągnięcia celu Sfera społeczna: Aktywizacja społeczności lokalnej na rzecz rozwoju gospodarczego oraz integracji i wzrostu poczucia tożsamości i więzi międzyludzkich.

W jego ramach wymieniono m.in. wspieranie szeroko rozumianej edukacji, wspieranie działalności organizacji pozarządowych (min. OSP, KGW), promowanie dobrych praktyk i doświadczeń w zakresie działalności społecznej i gospodarczej, pobudzanie przedsiębiorczości i aktywności zawodowej wśród mieszkańców, organizowanie przedsięwzięć mających na celu wzrost wiedzy o swojej „małej ojczyźnie” i wspieranie lokalnej kultury, rewitalizacja zasobów społecznych i materialnych.

Przedmiotowy dokument wykazuje zatem spójność ze Strategią Rozwoju Gminy Kowal na lata 2015-2025.

Program Rewitalizacji dla Gminy Kowal na lata 2018 – 2023

Program przyjęty został Uchwałą Nr XXXVI/223/18 Rady Gminy Kowal z dnia 23 marca 2018 r., zmieniony Uchwałą Nr XLII/256/18 Rady Gminy Kowal z dnia 13 listopada 2018 r. W dokumencie określono następujący cel i kierunki działań w zakresie prowadzenia procesu rewitalizacji na terenie gminy Kowal:

Cel: Przekształcenie przestrzeni zdegradowanych na cele aktywizacji społecznej,

- a) Kierunek działań: 1. Zagospodarowanie przestrzeni zdegradowanych na cele aktywizacji społecznej,
- b) Kierunek działań: 2. Aktywizacja oraz integracja osób zagrożonych ubóstwem i wykluczonych społecznie,

Program opieki nad zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024 jest spójny z Lokalnym Programem Rewitalizacji.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowal

Podstawowym celem sporządzania Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego jest określenie polityki przestrzennej gmin, w tym miejscowych zasad zagospodarowania przestrzennego.

Z zapisów zawartych w wyżej wymienionym Studium wynika, że dla Gminy Kowal dziedzictwo kulturowe oraz zabytki stanowią ważną część układu funkcjonalno-przestrzennego terenu. W dokumencie wskazano zabytki na terenie gminy oraz zasady ich ochrony. Podstawowym warunkiem rozwoju zagospodarowania, wynikającym z wartości kulturowych, jest stała weryfikacja stanu zabytków na obszarze gminy i podjęcie decyzji dotyczących ich ochrony, co jest niezbędne dla uporządkowania istniejącego zagospodarowania i podniesienia poziomu estetycznego wizerunku Gminy.

W *Programie opieki nad zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024* uwzględniono ustalenia wynikające ze Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Kowal.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego gminy

Gmina Kowal jest gminą wiejską, położoną w południowo-wschodniej części województwa kujawsko-pomorskiego, w powiecie włocławskim, w odległości 14 km od Włocławka, będącego siedzibą powiatu. Gmina zajmuje obszar ok. 11.000 ha, z czego 6.119 ha stanowią grunty orne, a 2.584 ha lasy. Gmina położona jest na granicy dwóch jednostek geomorfologicznych: część południową i środkową gminy zajmuje tzw. Pojezierze Chodeckie, będące wysoczyzną morenową z licznymi pagórkami moreny czołowej, jeziorami i rzeką Lubieńką, część północna, tzw. Równina Kujawska, będąca równinną wysoczyzną morenową. Pod względem etnograficznym gmina Kowal położona jest na Kujawach, które zwyczajowo rozdziela się na wschodnie ze stolicą we Włocławku i zachodnie ze stolicą w Inowrocławiu. Rozbicie to wyróżnia się ze względu na różnice kulturowe, które nastąpiły wskutek podziału Kujaw najpierw w średniowieczu na dwa województwa, a następnie podczas rozbiorów, gdzie ich teren został podzielony pomiędzy zabór pruski i rosyjski.

Gmina graniczy: od północy z gminą Włocławek, od południa z miastem i gminą Lubień Kujawski, od wschodu z gminą Baruchowo, od zachodu z gminą Chocień oraz z gminą wiejską Kowal. Siedziba władz gminy wiejskiej Kowal znajduje się w mieście Kowal.

Analizowana jednostka podzielona jest na następujące sołectwa: Bogusławice, Czerniewiczki, Dąbrówka, Dębniaki, Dobrzelewice, Dziardonice, Gołaszewo, Grabkowo, Grodztwo, Kępka Szlachecka, Krzewent, Nakonowo, Przydatki Gołaszewskie, Rakutowo, Strzały-Więsławice, Unisławice, Więsławice-Parcele.

5.2.1. Zarys historii obszaru gminy

Obszar obecnej gminy Kowal związany jest historycznie z Kujawami, które zostały wyodrębnione jako dzielnica pod koniec XII wieku. Przebiegał wówczas przez gminę szlak handlowy, który łączył Wielkopolskę i Pomorze Zachodnie z Kijowem i Lwowem. W tym okresie Kowal był osadą zwaną Kowale, posiadającą kościół. Nazwa Kowale pochodzi prawdopodobnie od grodu warownego, wokół którego powstała osada rzemieślnicza – Kowale. Na przełomie XII/XIII wieku istniała już parafia

Kowal. W 1262 roku Kazimierz Kujawski nadał Kowalowi przywileje. W połowie XIII wieku prawie cały teren obecnej gminy Kowal znajdował się w obrębie księstwa brzesko-kujawskiego i wchodził w skład kasztelanii brzeskiej. W wyniku rozbicia dzielnicowego ziemie te znalazły się pod panowaniem Władysława Łokietka. Prawdopodobnie w 1310 roku w Kowalu urodził się jego syn – Kazimierz, późniejszy król Polski. W 1339 roku Kowal został określony jako miasto. W drugiej połowie XVI wieku w starostwie kowalskim rozlokowanych było 78 osad, 3 huty, 26 młynów wodnych, 1 wiatrak, 63 rzemieślników wiejskich, 53 karczmy i 5 gorzelni. Szczególny rozkwit tego regionu nastąpił w XVI i pierwszej połowie XVII wieku, o czym świadczy przede wszystkim liczba domów. W 1616 roku było 240 mieszkań, co pozwala szacować liczbę mieszkańców na poziomie 1440 osób. Kryzys pierwszej połowy XVII wieku spowodował ubożenie i wyludnienie Kujaw. W Kowalu skutkowało to zniszczeniami, w wyniku których w mieście pozostało tylko 30 domów. Kolejne zniszczenia spowodowane były przemarszem wojsk polskich, szwedzkich, saskich oraz rosyjskich przez teren Kujaw. Znaczne spustoszenie przyniosły także liczne choroby i epidemie. W 1707 roku Kozacy zdobyli Włocławek i dokonali spustoszenia okolic. Po 1710 roku sytuacja polityczna kraju zaczęła się normować i przez 60 lat Kujawy przeżywały spokój. Jednak ogólny brak stabilizacji politycznej kraju doprowadził do wkroczenia na teren Kujaw wojsk pruskich i podziału państwa w wyniku trzech rozbiorów. Po trzecim rozbiorze powiat Kowal znalazł się w dyrekcji poznańskiej, natomiast w 1807 roku teren obecnej gminy Kowal znalazł się w obrębie Księstwa Warszawskiego w departamencie bydgoskim. Po upadku Napoleona obszar ten znalazł się wówczas w zaborze rosyjskim. Kolejna reforma administracyjna została przeprowadzona po upadku powstania styczniowego, w efekcie której teren obecnej gminy znalazł się w obrębie gubernii warszawskiej. W roku 1867 Kowal utracił prawa miejskie, odzyskując je dopiero w 1919 roku. Po zakończeniu I wojny światowej następowały zmiany w układach administracyjnych, w związku z czym teren gminy wchodził kolejno w skład województw: warszawskiego, poznańskiego, pomorskiego, bydgoskiego oraz włocławskiego, a obecnie kujawsko-pomorskiego. Gmina Kowal nie zawsze stanowiła samodzielną jednostkę. W 1973 roku gminę wiejską połączono z miastem Kowal. Dlatego mówiąc o historii gminy, mamy na myśli szczególnie okres, który minął od chwili rozłączenia organów wspólnych miasta i gminy Kowal. Miało to miejsce 1 stycznia 1991 roku. Uchwała o podziale miasta i gminy została pozytywnie przyjęta przez Sejmik Samorządowy Województwa Włocławskiego. Ustawę również prawnie usankcjonowała Rada Ministrów, po czym 2 kwietnia 1991 roku weszła w życie. Gmina Kowal posiada herb, ustanowiony z okazji 10-lecia jej powstania. Herb gminy stanowi tarcza w dolnej części zaokrąglona, która jest podzielona pionowo na dwie równe połowy. Na lewej stronie znajduje się: drzewo, słońce, rzeka oraz pagórki, natomiast w prawej: pochylony młot i kowadło.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Środowisko kulturowe gminy determinowane jest występowaniem na jej terenie: zabytków archeologicznych, zabytków architektury, założeń parkowych oraz wartości niematerialnych, do których zaliczyć można krajobraz oraz kulturę ludową. Warto podkreślić, że zachowane zasoby dziedzictwa kulturowego gminy stanowią wartości podlegające ochronie prawnej i pozwalają tym samym na wyodrębnienie obszarów o istotnych walorach środowiska kulturowego. Ochrona dóbr kultury materialnej i niematerialnej jest celem polityki przestrzennej, a kształtowanie środowiska kulturowego wpływa na rozwój pozostałych dziedzin regionu, takich, jak: turystyka, rekreacja, osadnictwo czy leśnictwo, rękodzieła ludowego i artystycznego;

W gminie Kowal działa jedna z najdłużej aktywnie i nieprzerwanie działających grup folklorystycznych w województwie kujawsko-pomorskim. Od połowy 1967 roku Leon Stankiewicz poszukiwał muzykantów do nowego zespołu. „Kapela Spod Kowala” założona została w kwietniu 1968 roku. Zespół istnieje do dzisiaj.

Na terenie gminy jest Gminna Biblioteka Publiczna w Grabkowie. Placówka ta służy rozwijaniu potrzeb czytelniczych i informacyjnych społeczności gminnej, upowszechnianiu wiedzy, rozwojowi kultury oraz zapewnia dostęp do materiałów bibliotecznych i informacji mieszkańcom gminy. Jako instytucja kultury organizuje ona różnorodne zajęcia w tym również kulturowe. Ponadto życie kulturalne prowadzone jest w świetlicach wiejskich na terenie gminy Kowal oraz remizach Ochotniczych Straży Pożarnych:

Krajobraz kulturowy determinowany jest poniekąd również przez środowisko naturalne i występujące na danym obszarze tereny i obiekty podlegające ochronie. Gmina Kowal posiada duże walory przyrodniczo-krajobrazowe, na które składają się głównie kompleksy leśne Gostynińsko-Włocławskiego Parku Krajobrazowego.

Formami ochrony przyrody w granicach gminy są:

- 1) rezerwat przyrody: „Olszyny Rakutowskie”
- 2) Gostynińsko-Włocławski Park Krajobrazowy;
- 3) Obszar Natura 2000 Błota Klócieńskie PLH040031 i Błota Rakutowskie PLB040001;

Układy urbanistyczne

Układami urbanistycznymi charakterystycznymi dla obszaru gminy są zespoły wiejskie takie jak łańcuchówki, rzędówki i ulicówki.

Budownictwo

Typowy dom kujawski na obszarze gminy Kowal był drewniany, najczęściej konstrukcji węglowej, a zdecydowanie rzadziej konstrukcji sumikowo-łatkowej. Materiałem pokryciowym dachu była najczęściej słoma i trzcina. Do I poł. XIX wieku podstawowym typem budynków były chałupy wąskofrontowe, posiadające wejście główne od szczytu. Od lat 30. XIX w. zaczęły powstawać chałupy szerokofrontowe, z wejściem w ścianie dłuższej, który do końca XIX wieku zdominował obszar całych Kujaw. Najpopularniejszym typem zagrody kujawskiej było usytuowanie budynków na planie prostokąta. W jej skład wchodził budynek mieszkalny, budynek inwentarski oraz stodoła. Poniektórzy zamożniejsi gospodarze budowali niekiedy dodatkowo drugi budynek inwentarski oraz spichlerz.

5.2.3. Zabytki nieruchome

Do nieruchomych zabytków na terenie gminy należą przede wszystkim zabytki architektury sakralnej, czyli kościoły, kapliczki, dzwonnice. Z architektury świeckiej do zabytków nieruchomych na terenie gminy zalicza się zespoły pałacowe, dwory, parki. Na terenie gminy Kowal występują zabytki nieruchome ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz rejestrze zabytków województwa kujawsko-pomorskiego prowadzonym przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Zabytki nieruchome są w różnym stanie utrzymania. W przypadku wielu zabytków konieczne jest podjęcie prac remontowych i rewaloryzacyjnych w celu odzyskania ich dawnej świetności.

Wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się na terenie gminy Kowal

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Czas powstania	Rejestr zabytków
	Bogusławice	zespół dworsko – parkowy :		
1.		park dworski	1702, 1911	1984. 07. 25- A/1240
2.		czworak	XX w. pocz.	
3.		ośmiorak	1912	
4.		sześciorak	XX w. pocz.	
5.		obora	1921 ok.	nie istnieje
6.		aleja kasztanowa		
7.	staw z przepustami z kamienia polnego			
8.	Bogusławice	aleja jesionowa		
9.	Bogusławice	kapliczka	XX w. pocz., przebud. po 2010	
10.	Bogusławice	figura przydrożna MB	l. 30-te XX w., przebud. 1991 i po 2010	
	Dąbrówka	zespół dworsko – parkowy :		1984. 09. 17- A/1225/1- 2
11.		dwór	1920-1930	
12.		park dworski		
13.	Dąbrówka	kapliczka (obok starodrzew – lipy)	1946	
14.	Dębniaki	cmentarz ewangelicki	XX w. pocz.	
15.	Dębniaki	kapliczka	XIX w. k.	
16.	Dębniaki	krzyż przydrożny	Po 1945, wymiana po 1980	
17.	Dobrzelevice	krzyż przydrożny	l. 30-te XX w., wymiana w l. 70-te XX w.	
18.	Gołaszewo	linia kolei szerokotorowej	1861-1862	
19.	Gołaszewo	kapliczka (obok starodrzew – kasztanowce)	1908, odbud. 1946, przebud. 2000	
20.	Gołaszewo Piaski	kapliczka	1930, przebud. 1948, 2002	
21.	Grabkowo	dom nr 23	XX w. pocz.	
	Grabkowo	zespół kościoła parafialnego :		
22.		kościół paraf. rzymskokatolicki pw. św. Marii Magdaleny	1889	08. 03. 1988 – A/424
23.		dzwonnica	XIX w. k.	
24.		ogrodzenie z bramą i furtkami	1915	25. 02. 2019 - A/1757/1- 3
25.		d. cmentarz przykościelny w granicy ogrodzenia	XIV w - l.20-te XIX	
26.	plebania	XIX w. k.		

27.		budynek gospodarczy	XIX w. k.	
28.		figura Chrystusa	XIX w. k.	
29.		starodrzew		
	Grabkowo	zespół dworsko – parkowy :		
30.		dwór	XIX w. k.	
31.		pozostałości parku	XX w. pocz.	
32.	Grabkowo	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	XIX w. 1 poł.	
33.	Grabkowo	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	1920 ok.	
34.	Grabkowo	cmentarz choleryczny		
	Grabkowo	zespół budynków szkoły :		
35.		szkoła	1929	
36.		budynek	1918	
37.		starodrzew		
38.	Grodztwo	kapliczka	XIX/XX w.	
39.	Grodztwo	krzyż przydrożny	2 ćw. XX w., remont 2 poł. XX w	
	Kępka Szlachecka	zespół dworsko – parkowy :		
40.		dwór, ob. dom	XIX w. 2 poł.	
41.		rządówka	XIX w. k.	
42.		zabudowania folwarczne (dwunastorak, piwnica)	XIX w. k.	
43.		park dworski	XIX w. k.	
44.	Krzewent	dom nr 47	ok. 1900	
45.	Krzewent	figura MB	1938	
46.	Krzewent	krzyż przydrożny	1852, wymiana po 1980	
47.	Krzewent	krzyż przydrożny	l. 30-te XX w/, wymiana po 1980	
48.	Kukawy	kapliczka murowano-drewniana	l. 40-te XX w.	
49.	Nakonowo (Diabelek)	kościół filialny rzymskokatolicki drewniany pw. św. Marka	1765	1982. 11. 15 – A/428
50.	Nakonowo	szkoła podstawowa, Nakonowo 31	poł. XX w.	
51.	Nakonowo	dom nr 2	2 ćw. XX w.	
52.	Nakonowo	dom nr 7	2 ćw. XX w.	
53.	Nakonowo	dom nr 11	2 ćw. XX w.	
54.	Nakonowo	dom nr 12	2 ćw. XX w.	
55.	Nakonowo	dom nr 17	2 ćw. XX w.	
56.	Nakonowo	dom nr 18	2 ćw. XX w.	
57.	Nakonowo	dom nr 19 i 19A	2 ćw. XX w.	

58.	Nakonowo	budynek gospodarczy nr 19	2 ćw. XX w.	
59.	Nakonowo	figura przydrożna NMP	2 ćw. XX w., remont 2 poł. XX w	
60.	Nakonowo	krzyż przydrożny	l. 30-te XX w., przebud. l. 70-te XX w,	
61.	Przydatki Gołaszewskie	dom nr 33	2 ćw. XX w.	
62.	Przydatki Gołaszewskie	krzyż przydrożny	2 ćw. XX w., remont 2 poł. XX w	
63.	Przydatki Wolskie	krzyż przydrożny	l. 30-te XX w., wymiana l. 70-te XX w.	
64.	Rakutowo	cmentarz ewangelicki	XX w. pocz.	
65.	Rakutowo	kapliczka murowano-drewniana	XX w. pocz.	
66.	Rakutowo	aleja lipowa		
67.	Rakutowo	dom nr 4	2 ćw. XX w.	
68.	Rakutowo	dom nr 5	2 ćw. XX w.	
69.	Rakutowo	dom nr 18	2 ćw. XX w.	
70.	Rakutowo	dom nr 20	2 ćw. XX w.	
71.	Rakutowo	dom nr 23	2 ćw. XX w.	
72.	Rakutowo	dom nr 26	2 ćw. XX w.	
73.	Rakutowo	dom nr 31A	2 ćw. XX w.	
74.	Rakutowo	dom nr 36	2 ćw. XX w.	
75.	Rakutowo	dom nr 53	2 ćw. XX w.	
76.	Rakutowo	stodoła drewniana z zagrody nr 56	1893 ok.	nie istnieje
77.	Rakutowo	dom nr 57	2 ćw. XX w.	
78.	Rakutowo	dom drewniany z zagrody nr 69	1890 ok.	nie istnieje
79.	Rakutowo	dom nr 64	1873	
80.	Rakutowo	stodoła drewniana z zagrody nr 65	XX w. pocz.	
81.	Rakutowo	dom nr 75	2 ćw. XX w.	
82.	Rakutowo	dom nr 86	2 ćw. XX w.	
83.	Rakutowo	dom nr 91	2 ćw. XX w.	
	Rakutowo	zagroda nr 93 :		
84.		dom, d. dom młynarza	1903	
85.		stodoła	1900 ok.	
86.		budynek gospodarczy	ok. 1900	
87.		spichlerz	XIX/XX w.	
88.	Rakutowo	dom nr 96	2 ćw. XX w.	

89.	Rakutowo	młyn elektryczny, ob. magazyn	1920 ok.	
90.	Strzały	kapliczka przydrożna z figurą NMP	2 ćw. XX w.	
91.	Strzały	krzyż przydrożny	2 ćw. XX w., wymiana w 1972	
	Unisławice	zespół dworsko – parkowy :		1984. 03. 2 – A/1020/1-2
92.		dwór	XIX w. poł. ok.	
93.		park dworski	XIX w. k.	
94.		obszar historycznego parku	XIX w. k.	zdeastowany
95.		rządcówka	XIX w. k.	
96.		czworak	XX w. pocz.	
97.		ośmiorak	XX w. pocz.	
98.	Unisławice	kapliczka (obok starodrzew – kasztanowce)	XIX w. k., l. 30-te XX w.	
99.	Unisławice	krzyż przydrożny	l. 30-te XX w., wymiana l. 70-te XX w.	
	Więslawice – Parcele	zespół pałacowo – parkowy :		1984. 03. 1 – A/1021/1-2
100.		pałac	1887 ok.	
101.		park pałacowy		
102.		rządcówka	1850 ok.	
103.		spichlerz	XIX w. 4 ćw.	
104.		staw parkowy z przepustem z kamienia		
105.	Więslawice	szkoła	1939	
106.	Więslawice – Parcele	figura MB	XIX/XX w.	
107.	Więslawice – Parcele	szpaler jesionowy		
108.	Więslawice – Parcele	gródek stożkowaty		1993. 06. 16 – C/140
109.	Więslawice – Parcele	krzyż przydrożny	l. 30-te XX w., wymiana 1966	
110.	Więslawice	krzyż przydrożny	l. 30-te XX w., wymiana l. 70-te XX w.	
111.	Więslawice	figura przydrożna MB	l. 30-te XX w., przebud. 1970, po 2010	
112.	Zakrzewiec	kapliczka przydrożna	l. 30-te XX w., odbud. 1948	

5.2.4. Zabytki ruchome

Rejestr zabytków ruchomych prowadzony jest przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Do rejestru nie są wpisywane obiekty wpisane do inwentarza muzeum lub wchodzące w skład narodowego zasobu bibliotecznego. Zasoby muzealne i archiwalne chronione są na podstawie odrębnych przepisów.

Na terenie gminy Kowal nie występują zabytki ruchome.

5.2.5. Zabytki archeologiczne

Najistotniejszymi zagrożeniami dla stanowisk archeologicznych na terenie gminy są przede wszystkim prace rolnicze oraz inwestycje budowlane, ponieważ zdecydowana większość stanowisk nie posiada własnej formy terenowej. Wiąże się to z nieświadomością mieszkańców istnienia i wartości znalezisk archeologicznych. Wiele z nich jest nieświadomie niszczone lub nie są one zgłaszane według obowiązujących przepisów. Zachowanie takie powoduje nieodwracalne uszczuplenie zasobów dziedzictwa archeologicznego na terenie gminy. Wprawdzie według art. 108 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2020 r., poz. 282 z późn. zm.) niszczenie lub uszkodzenie zabytków, świadomie bądź nieświadomie jest przestępstwem, to bez zaangażowania i wsparcia świadomych mieszkańców gminy, bardzo trudno jest egzekwować ich prawną ochronę.

Do najważniejszych działań gminnych opieki nad nimi zaliczyć można:

- 1) prowadzenie monitoringu stanu zachowania stanowisk archeologicznych;
- 2) kontrolowanie podczas wydawania pozwoleń budowlanych, czy inwestycja nie będzie prowadzona w miejscu stanowiska archeologicznego bądź strefy archeologicznej ochrony konserwatorskiej wyznaczonej w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego;
- 3) popularyzację zasad ochrony zabytków oraz znaczenia i atrakcyjności archeologicznego dziedzictwa kulturowego wśród społeczności lokalnej.

Wykaz stanowisk archeologicznych zewidencjonowanych w obszarze gminy Kowal

Lp	miejsowość	gmina	nr stan	nr AZP	nr na AZP	funkcja	kultura	bliższa chronologia
1	Nakonowo	Kowal	1	49-48	3	osada	k. przeworska	OR
						osada	k. łużycka	IV okres epoki brązu
						śląd osadnictwa		średniowiecze
2	Gołaszewo Piaski	Kowal	1	49-48	11	osada	k. amfor kulistych	neolit
3	Gołaszewo Piaski	Kowal	2	49-48	12	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
						śląd osadnictwa		nowożytny XVII-XVIII w.
4	Gołaszewo Piaski	Kowal	3	49-48	13	cmentarzysko	k. łużycka	IV okres epoki brązu
5	Gołaszewo Piaski	Kowal	4	49-48	14	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XV w.
6	Gołaszewo Piaski	Kowal	5	49-48	15	śląd osadnictwa		nowożytny XVI-XVII w.
7	Gołaszewo Piaski	Kowal	6	49-48	16	osada	k. amfor kulistych	neolit
8	Gołaszewo Piaski	Kowal	7	49-48	17	śląd osadnictwa	k. łużycka	IV okres epoki brązu
9	Nakonowo	Kowal	4	49-48	18	osada	k. łużycka	IV-V okres epoki brązu
						osada		nowożytny XVII-XVIII w.
10	Nakonowo	Kowal	5	49-48	19	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
11	Nakonowo	Kowal	6	49-48	20	śląd osadnictwa		nowożytny XVII-XVIII w.
12	Nakonowo	Kowal	7	49-48	21	śląd osadnictwa		
13	Nakonowo	Kowal	8	49-48	22	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XIII w.
						śląd osadnictwa		nowożytny XVI-XVII w.
14	Nakonowo	Kowal	9	49-48	23	osada	k. pomorska	halsztat
						cmentarzysko	k. pomorska	halsztat

15	Nakonowo	Kowal	10	49-48	24	osada	k. łużycka	IV-V okres epoki brązu
16	Nakonowo	Kowal	11	49-48	25	osada	k. przeworska	OR
						osada		późne średniowiecze XV w.
17	Czerniewice	Choceń/Kowal	5	50-48	2	osada		późne średniowiecze/nowożytny XIV-XVII w.
18	Czerniewiczki	Kowal	1	50-48	3	śląd osadnictwa	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
19	Czerniewiczki	Kowal	2	50-48	4	śląd osadnictwa	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
						śląd osadnictwa		późne średniowiecze XV - XVI w.
20	Gołaszewo	Kowal	1	50-48	8	śląd osadnictwa	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
21	Gołaszewo	Kowal	2	50-48	9	śląd osadnictwa		nowożytny XVI w.
22	Gołaszewo	Kowal	3	50-48	10	śląd osadnictwa	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
23	Przydatki Gołaszewskie	Kowal	1	50-48	22	śląd osadnictwa	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
24	Przydatki Gołaszewskie	Kowal	2	50-48	23	osada		późne średniowiecze XIV w.
25	Przydatki Gołaszewskie	Kowal	3	50-48	24	osada	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
26	Przydatki Gołaszewskie	Kowal	4	50-48	25	osada	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
27	Przydatki Wolskie	Kowal	1	50-48	26	osada	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
28	Przydatki Wolskie	Kowal	2	50-48	27	osada		późne średniowiecze/nowożytny XIV-XVI w.
29	Czerniewiczki	Kowal	4	50-48	51	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
						śląd osadnictwa		I okres epoki brązu
						śląd osadnictwa	k. łużycka	
						śląd osadnictwa	k. przeworska	
						osada		wczesne średniowiecze faza F

						osada		późne średniowiecze
						osada		nowożytny
						śląd osadnictwa		pradzieje
30	Czerniewiczki	Kowal	5	50-48	52	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej rytej	
						osada	k. łużycka	
						osada	k. przeworska	
						osada		wczesne średniowiecze faza D-F
						osada		późne średniowiecze
						osada		nowożytny
						śląd osadnictwa		pradzieje
31	Nakonowo	Kowal	12	50-48	53	cmentarzysko	k. amfor kulistych	
32	Bogusławice	Kowal	7	50-49	1	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
33	Bogusławice	Kowal	8	50-49	2			neolit
34	Bogusławice	Kowal	9	50-49	3	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
35	Bogusławice	Kowal	10	50-49	4	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
36	Bogusławice	Kowal	11	50-49	5	osada		późne średniowiecze XIII-XIV w.
37	Dębniaki	Kowal	1	50-49	6	śląd osadnictwa		neolit
						śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
38	Dębniaki	Kowal	2	50-49	7	śląd osadnictwa		
39	Dębniaki	Kowal	3	50-49	8	śląd osadnictwa		II okres wczesne średniowiecze
40	Dębniaki	Kowal	4	50-49	9	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
41	Dębniaki	Kowal	5	50-49	10	osada	k. przeworska	OR
42	Dębniaki	Kowal	6	50-49	11	osada	k. przeworska	OR

43	Dębniaki	Kowal	7	50-49	12	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
44	Dębniaki	Kowal	8	50-49	13	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
45	Dębniaki	Kowal	9	50-49	14	osada	k. łużycka	epoka brązu
46	Grodztwo	Kowal	1	50-49	15	osada	k. łużycka	epoka brązu
47	Grodztwo	Kowal	2	50-49	16	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
48	Grodztwo	Kowal	3	50-49	17	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
49	Grodztwo	Kowal	5	50-49	19	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
50	Grodztwo	Kowal	6	50-49	20	śląd osadnictwa		epoka brązu
						śląd osadnictwa		nowożytny XVIII w.
51	Grodztwo	Kowal	7	50-49	21	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
52	Grodztwo	Kowal	8	50-49	22	osada		II okres wczesne średniowiecze
						osada		nowożytny XVI-XVIII w.
53	Grodztwo	Kowal	9	50-49	23	osada		nowożytny XVI-XVIII w.
54	Grodztwo	Kowal	10	50-49	24	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
55	Grodztwo	Kowal	11	50-49	25	osada		II okres wczesne średniowiecze
56	Grodztwo	Kowal	12	50-49	26	osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
57	Grodztwo	Kowal	13	50-49	27	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
58	Grodztwo	Kowal	14	50-49	28	osada	k. przeworska	OR
59	Kowal	Kowal	16	50-49	31			neolit
						osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
						śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
60	Krzewent	Kowal	6	50-49	32	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
						śląd osadnictwa		późne średniowiecze XV w.

61	Krzewent	Kowal	7	50-49	33	osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
62	Krzewent	Kowal	8	50-49	34	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
63	Ławy	Kowal	1	50-49	35	śląd osadnictwa		
64	Olszewo	Kowal	1	50-49	36	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
65	Rakutowo	Kowal	1	50-49	37	luźne	k. pucharów lejkowatych	neolit
66	Rakutowo	Kowal	2	50-49	38	osada		nowożytny XVI-XVII w.
67	Rakutowo	Kowal	3	50-49	39	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
						osada		późne średniowiecze/nowożytny XV-XVII w.
68	Rakutowo	Kowal	4	50-49	40	osada	k. łużycka/k. przeworska	ha-la
						osada	k. przeworska	późny okres lateński
						osada	k. przeworska	wczesny okres lateński
						osada	k. przeworska	OR
						osada		nowożytny XVI-XVII w.
69	Rakutowo	Kowal	5	50-49	41	osada		nowożytny XVI-XVIII w.
70	Rakutowo	Kowal	6	50-49	42	osada	k. przeworska	okres lateński
						osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
71	Rakutowo	Kowal	7	50-49	43	osada	k. pucharów lejkowatych	neolit
						osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
						osada		późne średniowiecze XV - XVI w.
72	Rakutowo	Kowal	8	50-49	44	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
73	Rakutowo	Kowal	9	50-49	45	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
74	Rakutowo	Kowal	10	50-49	46	osada	k. przeworska	OR
						osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
75	Rakutowo	Kowal	11	50-49	47	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.

76	Rakutowo	Kowal	12	50-49	48	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
77	Rakutowo	Kowal	13	50-49	49	osada		późne średniowiecze XV - XVI w.
78	Rakutowo	Kowal	14	50-49	50	śląd osadnictwa	k. łużycka	epoka brązu
						śląd osadnictwa	k. przeworska	okres lateński
						osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
						osada		późne średniowiecze XV - XVI w.
79	Rakutowo	Kowal	15	50-49	51	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
80	Rakutowo	Kowal	16	50-49	52	osada		nowożytny XVI-XVIII w.
81	Rakutowo	Kowal	17	50-49	53	osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
82	Rakutowo	Kowal	18	50-49	54	osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
83	Rakutowo	Kowal	19	50-49	55	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
84	Rakutowo	Kowal	20	50-49	56	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
85	Rakutowo	Kowal	21	50-49	57	osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
86	Rakutowo	Kowal	22	50-49	58	osada		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XII-XIV w.
87	Rakutowo	Kowal	23	50-49	59	osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
88	Rakutowo	Kowal	24	50-49	60			neolit
						śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
89	Rakutowo	Kowal	25	50-49	61	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
						śląd osadnictwa		nowożytny XVII-XVIII w.
90	Rakutówek	Kowal	1	50-49	62	osada		późne średniowiecze XV - XVI w.
91	Rakutówek	Kowal	2	50-49	63	śląd osadnictwa		
92	Rakutówek	Kowal	3	50-49	64	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
93	Więśławice	Kowal	12	50-49	65	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	neolit

						śląd osadnictwa		II okres wczesne średniowiecze
94	Więśławice	Kowal	13	50-49	66	grodzisko		późne średniowiecze/nowożytny XIV-XVI w.
95	Więśławice	Kowal	15	50-49	68	osada	k. przeworska	OR
						osada		nowożytny XVI-XVIII w.
96	Więśławice	Kowal	17	50-49	70	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
97	Więśławice	Kowal	18	50-49	71	osada	k. przeworska	okres lateński
						śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
98	Krzewent	Kowal	1	50-50	15	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	neolit
99	Krzewent	Kowal	2	50-50	16	śląd osadnictwa	k. łużycka	IV-V okres epoki brązu
100	Krzewent	Kowal	3	50-50	17	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
101	Krzewent	Kowal	4	50-50	18	śląd osadnictwa		neolit
						osada		II-III okres wczesne średniowiecze
102	Krzewent	Kowal	5	50-50	19	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
103	Krzyżanów	Kowal	1	50-50	20	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
104	Krzyżanów	Kowal	2	50-50	21	osada		III okres wczesne średniowiecze
105	Krzyżanów	Kowal	3	50-50	22	osada		II-III okres wczesne średniowiecze
106	Grabkowo	Kowal	5	51-48	7	osada	k. pucharów lejkowatych	neolit
						punkt osadniczy	k. amfor kulistych	neolit
						osada	k. łużycka	V okres epoki brązu
107	Grabkowo	Kowal	6	51-48	8	śląd osadnictwa		epoka kamienia
						punkt osadniczy	k. przeworska	OR
108	Kępka Szlachecka	Kowal	3	51-48	9	punkt		późne średniowiecze XIV-XV w.

						osadniczy		
109	Kępka Szlachecka	Kowal	4	51-48	17	śląd osadnictwa		epoka kamienia
						śląd osadnictwa		pradzieje
110	Kępka Szlachecka	Kowal	5	51-48	18	śląd osadnictwa	k. trzciniecka	II okres epoki brązu
						punkt osadniczy	k. przeworska	OR
						śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
111	Kępka Szlachecka	Kowal	6	51-48	19	osada		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XII-XIV w.
112	Kępka Szlachecka	Kowal	7	51-48	20	osada	k. przeworska	OR
113	Grabkowo	Kowal	1	51-48	26	punkt osadniczy		nowożytny XVI-XVII w.
114	Grabkowo	Kowal	2	51-48	27	punkt osadniczy	k. przeworska	OR
115	Grabkowo	Kowal	3	51-48	28	punkt osadniczy		nowożytny XVI-XVII w.
116	Grabkowo	Kowal	4	51-48	29	śląd osadnictwa		epoka kamienia/początek epoki brązu
117	Ossówek	Kowal	2	51-48	30	śląd osadnictwa		pradzieje
						punkt osadniczy		nowożytny XVI-XVII w.
118	Kępka Szlachecka	Kowal	8	51-48	31	punkt osadniczy		wczesne średniowiecze
						śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	neolit
						punkt osadniczy		nowożytny XVI-XVII w.
119	Kępka Szlachecka	Kowal	1	51-48	32	śląd osadnictwa		średniowiecze
						osada		nowożytny XVI-XVII w.
120	Kępka Szlachecka	Kowal	2	51-48	33	punkt		nowożytny XVI-XVII w.

						osadniczy		
121	Kępka Szlachecka	Kowal	9	51-48	34	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
						punkt osadniczy		nowożytny XVI-XVII w.
122	Kępka Szlachecka	Kowal	10	51-48	35	osada	k. przeworska	środkowy okres lateński
123	Kępka Szlachecka	Kowal	11	51-48	57	cmentarzysko		epoka żelaza
124	Grabkowo	Kowal	7	51-48	58	śląd osadnictwa	k. łużycka	
						osada	k. przeworska	
						osada		wczesne średniowiecze
						osada		późne średniowiecze
						osada		nowożytny
125	Grabkowo	Kowal	8	51-48	59	osada	k. pucharów lejkwatych	
						osada	k. amfor kulistych	
						osada	k. łużycka	
						osada	k. przeworska	
						osada		wczesne średniowiecze
						osada		późne średniowiecze
						osada		nowożytny
126	Grabkowo	Kowal	9	51-48	60	osada	k. łużycka	
						osada	k. przeworska	
						osada		wczesny okres rzymski
						śląd osadnictwa		późne średniowiecze
						śląd osadnictwa		nowożytny
127	Grabkowo	Kowal	10	51-48	61	obozowisko	k. amfor kulistych	
						śląd osadnictwa	k. łużycka	
						osada	k. przeworska	
						osada		wczesne średniowiecze

						śląd osadnictwa		późne średniowiecze
						osada		nowożytny
128	Grabkowo	Kowal	11	51-48	62	śląd osadnictwa	k. łużycka	
						śląd osadnictwa	k. przeworska	
						śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze faza F
						śląd osadnictwa		późne średniowiecze
						osada		nowożytny
129	Grabkowo	Kowal	12	51-48	63	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
						obozowisko		I okres epoki brązu
						śląd osadnictwa	k. łużycka	
						osada		późne średniowiecze
						śląd osadnictwa		nowożytny
130	Grabkowo	Kowal	13	51-48	64	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej rytej	
131	Grabkowo	Kowal	14	51-48	65	śląd osadnictwa		pradzieje
						śląd osadnictwa		późne średniowiecze
132	Grabkowo	Kowal	15	51-48	66	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
						śląd osadnictwa		nowożytny
133	Grabkowo	Kowal	16	51-48	67	śląd osadnictwa		pradzieje
						śląd osadnictwa		późne średniowiecze
134	Dąbrówka	Kowal	6	51-48	68	osada		wczesne średniowiecze faza F

						śląd osadnictwa		późne średniowiecze
						osada		nowożytny
135	Dąbrówka	Kowal	7	51-48	69	osada		wczesne średniowiecze faza D-E
						śląd osadnictwa		nowożytny
136	Dąbrówka	Kowal	8	51-48	70	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
						śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
						osada		późne średniowiecze
						śląd osadnictwa		nowożytny
137	Dąbrówka	Kowal	9	51-48	71	osada	k. pucharów lejkowatych	
						osada		późne średniowiecze
						śląd osadnictwa		nowożytny
138	Bogusławice	Kowal	1	51-49	4	osada		późne średniowiecze/nowożytny XV-XVII w.
139	Bogusławice	Kowal	2	51-49	5	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
140	Bogusławice	Kowal	3	51-49	6	osada		późne średniowiecze/nowożytny XV-XVI w.
141	Bogusławice	Kowal	4	51-49	7	osada		III okres wczesne średniowiecze
142	Bogusławice	Kowal	5	51-49	8	śląd osadnictwa		późne średniowiecze/nowożytny XV-XVI w.
143	Bogusławice	Kowal	6	51-49	9	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
144	Dąbrówka	Kowal	1	51-49	12	śląd osadnictwa		epoka kamienia
						osada		III okres wczesne średniowiecze
145	Dąbrówka	Kowal	2	51-49	13	osada	k. łużycka	
						śląd osadnictwa	k. przeworska	
						osada		wczesne średniowiecze faza D-E
						osada		późne średniowiecze

						osada		nowożytny
						śląd osadnictwa		
146	Dąbrówka	Kowal	3	51-49	14	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
147	Dąbrówka	Kowal	4	51-49	15	osada		III okres wczesne średniowiecze
148	Dąbrówka	Kowal	5	51-49	16	śląd osadnictwa	k. łużycka	
149	Dobrzelevice	Kowal	1	51-49	17	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
150	Dobrzelevice	Kowal	2	51-49	18	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XIII-XIV w.
151	Dobrzelevice	Kowal	3	51-49	19	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
152	Dobrzelevice	Kowal	4	51-49	20	osada		nowożytny XVI-XVII w.
153	Dobrzelevice	Kowal	5	51-49	21	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
154	Kaliska	Kowal	1	51-49	26	śląd osadnictwa	k. łużycka	
155	Kolonia Więśławice	Kowal	1	51-49	28	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
156	Dobrzelevice	Kowal	6	51-49	29	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV w.
157	Strzały	Kowal	1	51-49	32	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
158	Strzały	Kowal	2	51-49	33	śląd osadnictwa		neolit
159	Strzały	Kowal	3	51-49	34	śląd osadnictwa		
160	Rakutowo	Kowal	1	51-49	35	osada		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XIII-XIV w.
161	Rakutowo	Kowal	2	51-49	36	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
162	Świątkowice	Kowal	3	51-49	37	osada		III okres wczesne średniowiecze
163	Unisławice	Kowal	1	51-49	40	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze

164	Unisławice	Kowal	2	51-49	41	śląd osadnictwa	k. łużycka	
165	Unisławice	Kowal	3	51-49	42	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
						osada		I okres epoki brązu
						śląd osadnictwa		nowożytny
166	Unisławice	Kowal	4	51-49	43	osada		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XIII-XIV w.
167	Unisławice	Kowal	5	51-49	44	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XIII-XIV w.
168	Unisławice	Kowal	6	51-49	45	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
169	Unisławice	Kowal	7	51-49	46	śląd osadnictwa		neolit
						śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
170	Więśławice	Kowal	1	51-49	47	osada	k. pucharów lejkowatych	
171	Więśławice	Kowal	2	51-49	48	cmentarzysko	k. grobów skrzynkowych i kloszowych	
172	Więśławice	Kowal	3	51-49	49	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
173	Więśławice	Kowal	4	51-49	50	osada		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XIII-XIV w.
174	Więśławice	Kowal	5	51-49	51	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV w.
175	Więśławice	Kowal	6	51-49	52	śląd osadnictwa	k. łużycka	
176	Więśławice	Kowal	7	51-49	53	dwór na kopcu		nowożytny XVII-XVIII w.
177	Więśławice	Kowal	8	51-49	54	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
178	Więśławice	Kowal	9	51-49	55	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XIII-XIV w.
179	Więśławice	Kowal	10	51-49	56	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej	
180	Więśławice	Kowal	11	51-49	57	osada		późne średniowiecze/nowożytny XV-XVII w.

181	Zakrzewiec	Kowal	1	51-49	58	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
182	Dąbrówka	Kowal	10	51-49	59	osada	k. łużycka	
						osada	k. przeworska	
						osada		wczesne średniowiecze
						osada		późne średniowiecze
						osada		nowożytny
183	Dąbrówka	Kowal	11	51-49	60	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
184	Dąbrówka	Kowal	12	51-49	61	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
						osada		późne średniowiecze
						śląd osadnictwa		nowożytny
185	Dąbrówka	Kowal	13	51-49	62	śląd osadnictwa	k. przeworska	
						śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
						osada		późne średniowiecze
						osada		nowożytny
186	Unisławice	Kowal	9	51-49	63	osada		I okres epoki brązu
						osada	k. łużycka	
						osada	k. przeworska	
						osada		wczesne średniowiecze
						osada		późne średniowiecze
						osada		nowożytny
187	Unisławice	Kowal	10	51-49	64	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej rytej	
						osada		I okres epoki brązu
						śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
						śląd osadnictwa		późne średniowiecze
						osada		nowożytny

188	Unisławice	Kowal	11	51-49	65	śląd osadnictwa	k. łużycka	
						śląd osadnictwa		późne średniowiecze
						osada		nowożytny
189	Unisławice	Kowal	12	51-49	66	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
						śląd osadnictwa		I okres epoki brązu
190	Unisławice	Kowal	13	51-49	67	śląd osadnictwa		I okres epoki brązu
						osada		nowożytny
191	Unisławice	Kowal	14	51-49	69			
192	Unisławice	Kowal	15	51-49	70			
193	Unisławice	Kowal	16	51-49	71			
194	Dąbrówka	Kowal	14	51-49	74	punkt osadniczy		późne średniowiecze/nowożytny XIV-XVI w.
195	Unisławice	Kowal	8	52-49	23	śląd osadnictwa		neolit

5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie gminy Kowal nie występują zabytki w zbiorach muzealnych i innych zbiorach.

5.2.7. Dziedzictwo niematerialne

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest celem Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r. Niematerialne dziedzictwo kulturowe przejawia się m.in. w następujących dziedzinach: tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sztuki widowiskowe, zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne, wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata, umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

W rozumieniu Konwencji UNESCO „niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza *praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności, jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową, które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.*

Do dziedzictwa niematerialnego gminy Kowal można zaliczyć kujawską kulturę ludową, obejmującą folklor, gwarę, zwyczaje, tradycje, potrawy i strój.

Strój kobiecy i męski

Kobiecy strój kujawski składał się z białej koszuli z haftowanym kołnierzem lub pojedynczą kryzą, aksamitnego gorsetu lub kabatka z granatowego, szfirowego albo czarnego sukna, wełnianej, ciemnej spódnicy i fartucha z jedwabiu, wełny lub czarnego inleu z białym haftem. Pod spódnice zakładano haftowane halki - białą płócienną i czerwoną flanelową, a na ramiona zarzucano duże wełniane chusty tureckie, tzw. mazanichy. Na głowę nakładano paski materiału ułożonego w harmonijkę zwanych szlarkami, a zamężne kobiety białe, haftowany czepiec (kopka) z bawełnianego płótna lub tiulu, owiniętego zrolowaną, jedwabną chustą (kaczorówką). Uzupełnienie stanowiły różnego rodzaju sznury bursztynów lub koralu, których ilość zależała od zamożności kobiety.

Męski strój składał się z czarnego kapelusza lub cylindra z główką szerszą u góry, ozdobioną pawimi piórami, białej koszuli z kołnierzykiem, pod którą zawiązywano jedwabną czerwoną chustkę bądź wstążkę, czerwonej jaki, granatowego kaftanu bez rękawów, ciemnych wełnianych spodni wpuszczonych w długie buty. Wszystko to przepasane było wełnianym czerwonym pasem.

Na to zakładano ciemny płaszcz z peleryną, który zwał się buchą lub dętym płaszczem. Kawalerowie oprócz tego zakładali również kaftan z półrękawkami, a na głowie nosili rogatywkę obszytą barankiem.

Gwara

Gwara kujawska należy do dialektu wielkopolskiego. W ostatnim czasie obserwowalny jest jej zanik, zwłaszcza u młodego pokolenia spowodowany przemianami społeczno-cywilizacyjnymi, a posługiwanie się nią to już właściwie domena w większości osób starszych

zamieszkałych na terenach wiejskich i rolniczych. Pomimo tego zauważalne są obecnie dążenia do jej zachowania. Organizowane są wydarzenia i spotkania kulturowe, na których gwarę stara się przekazać nowemu pokoleniu, pokazuje się ją jako ważny element kultury kujawskiej, a umiejętność mówienia nią przedstawiana jest jako duża zaleta.

Kuchnia

Tradycyjna kuchnia kujawska wykorzystywała od dawien dawna wyłącznie produkty własnego gospodarstwa. Podstawą wielu potraw była mąka i kasza, głównie jęczmienna i jaglana. Chleb wypiekano na bazie mąki żytniej razowej, a z mąki pszennej pieczono pieczywo na różnego rodzaju święta i uroczystości. Najpopularniejszym napojem codziennym była kawa zbożowa z prażonego jęczmienia i cykorii. W okresie letnim pito dodatkowo podpiwek wyrabiany z kawy zbożowej, chmielu i drożdży. Najbardziej charakterystyczną potrawą kujawską jest żurek, przygotowywany na zakwasie z żytniej, razowej mąki. Warto wspomnieć również o zupie na kwasie kapuścianym i kapuście z grochem. Na uwagę zasługuje wykorzystywanie w wielu potrawach takich składników, jak kapusty świeżej lub kiszzonej, grochu, fasoli oraz soku z kiszzonej kapusty, który służy jako podstawa do sporządzania wielu zup i potraw.

Zwyczaje, tradycje i obrzędy

Najpopularniejszym do dziś praktykowanym zwyczajem kujawskim jest chodzenie z kozą (koza). Są to barwne korowody przebierańców z maskarami zwierzęcymi, symbolizującymi siły wegetacyjne (m.in. koza, niedźwiedź, koń, bocian oraz również śmierć, diabeł, kominiarz, młoda para), które spotkać możemy w ostatnim dniu karnawału. Dawniej wierzono, że wędrowki kołędników spowodują szybkie nadejście wiosny. Przemierzają oni miejscowości od domu do domu gdzie odgrywają krótkie przedstawienie, po którym gospodarze obdarowują ich drobnymi darami (zazwyczaj słodkim poczęstunkiem i słodkościami lub symboliczną kwotą „na sianko dla kozy”).

Z dawnych pozostałych zwyczajów wymienić można ustawianie na Wigilie Bożego Narodzenia w kącie izby snopka zboża, nad którym wieszano udekorowany czubek sosenki, przepowiadanie na podstawie pogody w ten dzień urodzaju na cały rok, chodzenie po Bożym Narodzeniu kołędników z szopkami kukielkowymi czy wywożeniem młodych męzatek do karcz, gdzie musiały się wykupić pieniędzmi lub poczęstunkiem.

Folklor

Najbardziej charakterystycznym tańcem pochodzącym z kujaw jest Kujawiak. Jest to trójmiarowy taniec ludowy w rytmach mazurkowych, który z czasem rozpowszechnił się również na dworach szlacheckim, z których to przedostał się do miast w całym kraju stając się jednym z tańców narodowych. Oprócz niego na kujawach tańczono również mazurki i oberki. W dniu dzisiejszym tańczony jest on przede wszystkim przez ludowe grupy taneczne w czasie różnego rodzaju uroczystości i wydarzeń kulturowych.

Obecnie, rzemiosło oraz umiejętność wykonywania wyrobów ręcznych w dużej mierze zanikło. Dawniej, kujawska sztuka ludowa wyróżniała się w zdobnictwie wnętrza, wzornictwie i formie mebli oraz tematyce rzeźb. Na terenie gminy Kowal znajduje się kilku artystów, którzy nawiązują do kultury ludowej poprzez m.in. wyroby ze słomy oraz tradycyjnymi wyrobami z drewna.

Wartym wspomnienia jest tutaj haft kujawski, który oparty był głównie na motywach roślinnych i kolorze białym. Początkowo był on stosowany w strojach, a później zaczęto wykonywać go również m.in. na obrusach, serwetach oraz bieżnikach.

Kultywowaniem folkloru kujawskiego na terenie gminy zajmuje się Kapela Spod Kowala. Podczas występów okolicznościowych prezentuje się w szytych według oryginalnych wzorów kujawskich strojach.

Ważnymi imprezami kulturowymi organizowanymi na terenie gminy są odpusty parafialne organizowane przez parafie, które cieszą się dużą popularnością wśród mieszkańców.

Do dziedzictwa niematerialnego można zaliczyć także historyczne i geograficzne nazwy miejscowości, rzek, jezior oraz innych elementów geograficznych.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zabytki w wojewódzkiej ewidencji zabytków

Wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru, do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku. Zgoda ta nie jest wymagana w przypadku włączenia karty ewidencyjnej zabytku nieruchomego.

Wpis do wojewódzkiej ewidencji zabytków nie wywołuje skutków prawnych, ale rodzi pewne obowiązki informacyjne. Zgodnie z art. 28 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

1. Uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia.
2. Zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia.
3. Zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany.

4. Zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

W przypadku zabytków nieruchomości ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków zastosowanie ma również art. 31 ust. 1a ww. ustawy, zgodnie z którym osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować:

1. Roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo

2. Roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82a ust. 1, pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

Zabytki w rejestrze zabytków

Rejestr zabytków, dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy oraz zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Do rejestru nie wpisuje się zabytku: wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, wpisanego do inwentarza muzeum, a także wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Obiekty, zespoły oraz założenia urbanistyczne wpisane do rejestru zabytków są objęte rygorami prawnymi, które wynikają z obowiązujących przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie prace konserwatorskie, restauratorskie czy roboty budowlane, prowadzenie badań, zmiany przeznaczenia zabytków wpisanych do rejestru, itp. wymagają uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2018 r. poz. 1609 z późn. zm.) precyzuje wymagania względem osób prowadzących prace przy obiektach zabytkowych.

Rozporządzenie określa tryb wydawania pozwoleń na:

1. Prowadzenie prac konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.
2. Prowadzenie prac konserwatorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa.
3. Prowadzenie prac restauratorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.
4. Prowadzenie prac restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa.
5. Prowadzenie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.
6. Prowadzenie badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.
7. Prowadzenie badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa.
8. Prowadzenie badań architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.
9. Przemieszczenie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków.
10. Trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru zabytków, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje.
11. Dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków.
12. Zmianę przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru zabytków lub sposobu korzystania z tego zabytku.

13. Umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru zabytków urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2020 r. poz. 293 z późn. zm.) oraz napisów.

14. Prowadzenie badań archeologicznych.

15. Poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

16. Wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku.

17. Podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru zabytków.

Rozporządzenie określa także dane i informacje, które powinny zawierać wnioski o wydanie ww. pozwoleń, dokumentacja dołączana do tych wniosków, niezbędna do ich rozpatrzenia, dane i informacje, które zawierają te pozwolenia oraz warunki, które mogą zostać w nich zastrzeżone, a także elementy, które zawiera dokumentacja prac konserwatorskich i prac restauratorskich prowadzonych przy zabytku ruchomym wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz dokumentacja badań archeologicznych.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. oraz rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, ewidencja jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gmin.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Karta adresowa zabytku nieruchomego zawiera następujące rubryki:

- 1) nazwa;
- 2) czas powstania;
- 3) miejscowość;
- 4) adres;
- 5) przynależność administracyjna;
- 6) formy ochrony;
- 7) fotografia z opisem wskazującym orientację w stosunku do sąsiednich terenów lub stron świata albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym;
- 8) historia, opis i wartości;
- 9) stan zachowania i postulaty dotyczące konserwacji;
- 10) wykonanie karty;
- 11) zatwierdzenie karty.

Głównym celem prowadzenia ewidencji zabytków jest zebranie i opracowanie najistotniejszych informacji o obiektach zabytkowych niezbędnych do prowadzenia planowej polityki konserwatorskiej w zakresie:

- 1) wpisów do rejestru zabytków;
- 2) współpracy konserwatora przy opracowywaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;

- 3) prac remontowo – budowlanych;
- 4) dofinansowania prac konserwatorskich;
- 5) przygotowywaniu szczegółowej dokumentacji obiektów dziedzictwa kulturowego.

Najbardziej licznymi zabytkami gminnymi są parki dworskie oraz obiekty sakralne.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla Gminy Kowal

Poniżej przedstawiono obiekty zabytkowe charakteryzujące się najwyższym znaczeniem dla Gminy Kowal. Należą do nich obiekty, które zostały wpisane do rejestru zabytków.

Kościół filialny pod wezwaniem św. Marka w Nakonowie

Kościół w regionie jest jednym z cenniejszych przykładów architektury zrębowej, zrealizowanej na terenie wiejskim. Pierwszy kościół w Nakonowie pochodził z II poł. XVI wieku. Został wybudowany przez miejscowego młynarza w pobliżu młyna zwanego „Diabełkiem”. Nazwa ta wywodzi się od miana, jakim określano dawną osadę młyńską - Diabełek. Obecny kościół filialny stoi na miejscu pierwotnej świątyni od 1765 roku. Następnie został gruntownie odnowiony w 1958 r. (dobudowano wówczas zakrystię i kruchtę). Trzydzieści lat później zmieniono pokrycie dachowe nad prezbiterium z eternitu na blachę ocynkowaną. Kościół jest orientowany. Usytuowany na wzniesieniu, po południowej stronie drogi, w zachodnim końcu wsi.

Kościół parafialny pod wezwaniem św. Marii Magdaleny w Grabkowie

Kościół został pierwotnie wzniesiony w II połowie XV w, przebudowany w 1889 r. w stylu eklektycznym. Świątynia jest ładnie usytuowana w otoczeniu starych drzew, z murowanym ogrodzeniem, wewnątrz którego znajduje się budowla oraz zabytkowa, XIX-wieczna dzwonnica. Wnętrze kościoła ozdabiają rokokowe ołtarze boczne z drugiej połowy XVIII wieku oraz gotyckie okucia drzwiowe i marmurowe epitafia.

Zespół dworsko-parkowy w Unisławicach

Dwór z poł. XIX w. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z pocz. XV w. Unisławice należały m.in. do Zakrzewskich, Skarbków, Apanowiczów. Ostatnimi właścicielami majątku do 1939 r. byli Jankowscy i Strasburgerowie. Istniejący tu dwór pochodzi z 2 poł. XVIII w., a w poł. XIX w. został przebudowany w stylu klasycystycznym. Po 2 wojnie światowej majątek został przejęty przez Skarb Państwa Polskiego. Dwór sukcesywnie popadał w ruinę, aż do końca XX w. gdy został nabyty przez nowych właścicieli i odrestaurowany.

Dwór w stylu klasycystycznym, wybudowany na wcześniejszych piwnicach gotyckich, na planie prostokąta. Budynek parterowy, kryty dachem dwuspadowym z naczółkami. W osi wejściowej nieznaczny ryzalit z arkadowym wejściem, poprzedzony schodami, nad nim efektowna piętrowa wystawka zdobiona pilastrami i gzymsami, przechodząca nad całym korpusem dworu między elewacjami, ozdobiona trójkątnymi frontonami. W elewacji ogrodowej schody ujęte murkami.

Park krajobrazowy z końca XIX w. o pow. około 2 ha, niegdyś znacznie większy. Jego ozdobą są dwa śródparkowe stawy - przed fasadą dworu, z zachowanymi zabytkowymi schodkami i drugi w płn.-wschodniej części założenia.

Obecnie park jest zadbany i stanowi ciekawą enklawę wysokiej zieleni. Rośnie tu drzewostan w wieku 100-150 lat, reprezentowany przez kasztanowce, dęby, lipy, wierzby i wiele in. Walory przyrodnicze parku uzupełnia bogaty podszyt.

Zespół pałacowo-parkowy w Więslawicach-Parcele

Pałac z 1887 r. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1379 r., gdy była własnością Jakuba z Więslawic. W 1433 r. właścicielem był Wojciech Baryczka herbu Rola, a w 1688 r. Stanisław Kretkowski, syn wojewody brzeskiego Andrzeja i Heleny Konopackiej. W 1726 r. dobra były w posiadaniu Józefa Kretkowskiego - kasztelana kowalskiego i jego żony, Marianny z Dąbskich. Po ich synu Antonim odziedziczył je Zygmunt Kretkowski - łowczy inowrocławski. W latach 40-tych XIX w. Więslawice były ośrodkiem dużego klucza, stanowiącego własność Leona Zygmunta Kretkowskiego, radcy woj. mazowieckiego i sędziego pokoju kowalskiego. Od 1857 r. do ok. 1900 r. majątek należał do syna Leona - Bronisława Kretkowskiego. Dla niego to wzniesiono obecny pałac, nieopodal dawnego

grodziska obronnego, otoczonego nawodnioną fosą. Pierwszy dwór istniał w tym miejscu już w XVI w., z tego czasu pochodzą kamienne fundamenty, a z XVII w. sklepienie kolebkowo piwnice. Budowla powstała wg. projektu Jana Heuricha (starszego), następnie została przebudowana ok. 1910 r. wg. proj. Czesława Przybylskiego. Pałac uzyskał w tym czasie dekoracje malarskie wykonane przez Henryka Stażewskiego i Zofię Wichman. Liczni przedstawiciele Kretkowskich z Więslawic zapisali się w historii Kujaw wschodnich jako patrioci, społecznicy, wzorowi rolnicy, animatorzy szkolnictwa rolniczego w regionie, filantropi, kolekcjonerzy i mecenasi sztuki. W latach międzywojennych właścicielem pałacu był Stefan Zygmunt Kretkowski. Jego gośćmi byli artyści tej klasy, co pisarz Piotr Chojnowski, czy malarze Ferdynand Ruszyc i Henryk Stażewski. W pałacu znajdowały się cenne dzieła malarstwa i meble, z których część została zachowana w muzeach regionalnych we Włocławku i Rypinie. Majątek znajdował się w rękach Kretkowskich do 1945 r. Po zakończeniu wojny stał się własnością Skarbu Państwa Polskiego, a użytkownikiem zostało Państwowe Gospodarstwo Rolne. Pałac przez lata popadał w ruinę, do momentu nabycia przez prywatnego właściciela, który odrestaurował obiekt.

Pałac eklektyczny o cechach neobarokowych. Zwrócony frontem ku wschodowi. Budynek murowany z cegły i otynkowany, piętrowy na sklepionych piwnicach, wzniesiony na rzucie prostokąta z niesymetrycznie rozmieszczonymi ryzalitami parzystymi w dłuższych bokach i pojedynczym od południa. Układ wnętrz dwutraktowy z sienią na osi, w której znajduje się zabiegowa klatka schodowa. W części płn. usytuowany jest salon z resztkami dekoracji sztukatorskiej, złożonej z konsol, motywów antycznych i rozet. W kilku pomieszczeniach znajdują się resztki malowideł ściennych o motywach groteskowych oraz sufity z fasetami i rozetami stiukowymi. Na zewnątrz cokół i obie kondygnacje zwieńczone są gzymsami. Wszystkie naroża ujęte pasami boniowań. Fasada nie posiada regularnego układu, w części skrajnej od pld. znajduje się jednoosiowy ryzalit. Mniej wydatny, trójosiowy ryzalit przesunięty jest ze środka ku płn., poprzedzony portykiem o trzech półkoliście zamkniętych arkadach, nierównej wysokości i szerokości, dźwigających taras. Na wysokości pierwszego piętra znajduje się półkoliście zamknięte porte-fenetre i dwa wąskie okienka rozdzielone płaskimi pilastrami, dźwigającymi niski trójkątny przyczółek ze stiukowym kartuszem z herbem Dołęga, ujętym dekoracją o motywach wici roślinnej i smoków. Pomiedzy oknami na parterze znajdują się płytkie, półkoliście zamknięte nisze zwieńczone festonami, a na piętrze koliste płyciny. Pomiedzy ryzalitami, w zwieńczeniu ryzalitu pld. i w płn. elewacji znajdują się segmentowe przyczółki - środkowy wypełniony jest stiukowymi panopliami. Elewacja ogrodowa z analogicznie rozmieszczonymi, niesymetrycznymi ryzalitami, powtarzająca motywy zdobnicze fasady. W elewacji krótszej od płn. oraz częściowo w elewacji ogrodowej znajdują się pilastry hermowe, z których zachowały się trzy z rzeźbionymi przedstawieniami Flory, Satyry i brodatego mężczyzny. Budynek nakryty jest dachami mansardowymi z lukarnami, krytymi blachą i papą.

Park krajobrazowy z 3. ćwierci XIX w. o pow. około 2 ha, niegdyś znacznie większy. Malowniczo usytuowany na zróżnicowanym terenie, z polaną na osi elewacji tylnej pałacu oraz kępami urozmaiconego drzewostanu. Rośnie tu kilkanaście parkowych gatunków drzew i krzewów, m.in. tulipanowce, platany, daglezie zielone, modrzewie, świerki i brzozy. Niewątpliwą ozdobą założenia jest duży śródparkowy staw, a także potok wpływający do stawów położonych na płn.-wsch. od pałacu. Park jest czysty i zadbane dzięki obecnemu właścicielowi, który przywraca założeniu dawną świetność.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego – analiza szans i zagrożeń

Zachowane obiekty zabytkowe na terenie gminy Kowal są zróżnicowane pod względem architektonicznym, a także pod względem sposobu użytkowania i stanu zachowania. Analiza stanu dziedzictwa kulturowego i uwarunkowań jego ochrony na terenie gminy doprowadziła do rozpoznania następujących czynników determinujących jej dalszy rozwój.

W tabeli poniżej zestawiono mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia. Zdiagnozowane mocne strony oraz szanse dają możliwość dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego regionu z uwzględnieniem wartości historycznych i kulturowych tego obszaru. Należy jednak zwrócić uwagę na występujące nadal słabe strony w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a także na potencjalne zagrożenia, które mogą powodować negatywne skutki dla ochrony obiektów i obszarów zabytkowych zlokalizowanych w granicach gminy Kowal.

Tabela 1. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy Kowal

Mocne strony	Słabe strony	Mocne strony	Słabe strony
--------------	--------------	--------------	--------------

<ul style="list-style-type: none"> · Zachowane obiekty architektury dworskiej, sakralnej i kultu religijnego na terenie gminy; · Bogate dziedzictwo niematerialne, na które składa się kultura ludowa Kujaw; · Kultywowanie dziedzictwa niematerialnego regionu poprzez podtrzymywanie tradycyjnych zwyczajów i folkloru (m.in. funkcjonowanie Kapeli Spod Kowala); · Występowanie stanowisk archeologicznych; · Organizacja wydarzeń kulturalnych umożliwiających promowanie tradycji regionu; · Uwzględnianie problemów ochrony dziedzictwa kulturowego w gminnych dokumentach strategicznych i planistycznych; · Funkcjonujące instytucje kultury na terenie gminy; · Aktywny udział organizacji pozarządowych w życiu kulturowym gminy; · Promocja historii i dziedzictwa kulturowego na stronie internetowej gminy, · Bogate zasoby przyrodnicze i duży potencjał turystyczno – rekreacyjny. 	<ul style="list-style-type: none"> · Występowanie obiektów zabytkowych, które wymagają renowacji; · Konkurencja turystyczna ze strony gmin sąsiednich; · Niewystarczające środki w budżecie gminy na renowację zabytkowych obiektów; · Niewystarczająca baza turystyczna i gastronomiczna.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> · Rosnąca świadomość mieszkańców nt. znaczenia krajobrazu kulturowego i obiektów zabytkowych jako produktu turystycznego; · Wzrost roli mediów w popularyzowaniu tematów historycznych oraz tematów dotyczących zabytków i ich ochrony; · Możliwość rewaloryzacji znaczącej części obiektów zabytkowych z wykorzystaniem środków krajowych i dotacji unijnych; · Możliwość pozyskania dotacji na prace konserwatorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł; · Kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; · Prowadzenie dalszych badań archeologicznych. 	<ul style="list-style-type: none"> · Ryzyko wystąpienia negatywnych zdarzeń losowych mogących uszkodzić lub zniszczyć obiekty zabytkowe; · Brak możliwości podjęcia prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach stanowiących dziedzictwo kulturalne będących własnością prywatną; · Trudności w pozyskiwaniu środków zewnętrznych, głównie przez prywatnych właścicieli; · Degradacja krajobrazu kulturowego poprzez wprowadzenie elementów nowej zabudowy nienawiązujących do historycznego charakteru gminy, · Samowolne działania na zabytkach.

7. Założenia programowe

7.1. Priorytety programu opieki nad zabytkami

Po przeprowadzeniu analizy, określono priorytety realizacji *Programu opieki nad zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024*. Celem podjęciawieloletnich i kompleksowych działań jest poprawa stanu obiektów zabytkowych, ale także ochrona dziedzictwa kulturowego i budowanie tożsamości regionalnej, jak również promowanie dotychczasowego dorobku lokalnej społeczności wśród mieszkańców gminy i turystów.

W ramach przedmiotowego Programu wyznaczono następujące priorytety:

- 1) **Priorytet I.** Ochrona dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego;
- 2) **Priorytet II.** Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego;
- 3) **Priorytet III.** Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości.

7.2. Kierunki działań i zadania programu opieki

W ramach wymienionych priorytetów wytyczono kierunki działań i na tej podstawie wytyczono poszczególne zadania do realizacji.

Tabela 2. Kierunki działań oraz zadania przyjęte przez Gminę Kowal – priorytet I

Priorytet I. Ochrona dziedzictwa kulturowego jako element Rozwoju społeczno - gospodarczego			
Kierunki działań	Zadania	Termin realizacji	Potencjalne źródło finansowania
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	<ul style="list-style-type: none"> · Utrzymanie, eksploatacja i prace konserwatorskie w kościele pw. św. Marii Magdaleny w Grabkowie, · Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni, które nie należą do Gminy Kowal, · Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zamieszczeniem i kradzieżą 	2021-2024	Budżet Gminy Kowal, Budżet dysponentów obiektu, środki zewnętrzne (RPO, WFOŚiGW), środki MKiDN, dotacje z Funduszu Kościelnego
Podjęcie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	<ul style="list-style-type: none"> · Współpraca z urzędem pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną, · Wspieranie utrzymania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów, · Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach. 	2021-2024	Budżet Gminy Kowal, Budżet dysponentów obiektu, środki zewnętrzne (RPO, WFOŚiGW), środki MKiDN, Budżet Powiatu, Budżet Województwa

Tabela 3. Kierunki działań oraz zadania przyjęte przez Gminę Kowal – priorytet II

Priorytet II. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego			
Kierunki działań	Zadania	Termin realizacji	Potencjalne źródło finansowania

<p>Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego</p>	<ul style="list-style-type: none"> ·Opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie obszarów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi (w tym weryfikacja obowiązujących w zakresie aktualizacji zagadnień związanych z ochroną zabytków), ·Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, ·Wdrażanie zapisów gminnych/ lokalnych programów rewitalizacji w realizacji zagospodarowania przestrzennego (w tym w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego). 	<p>2021-2024</p>	<p>Budżet Gminy Kowal</p>
---	---	------------------	---------------------------

Tabela 4. Kierunki działań oraz zadania przyjęte przez Gminę Kowal – priorytet III

Priorytet III. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości			
Kierunki działań	Zadania	Termin realizacji	Potencjalne źródło finansowania
<p>Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym</p>	<ul style="list-style-type: none"> ·Udostępnianie informacji dotyczących zabytków na stronie internetowej Gminy Kowal, celem poszerzenia wiedzy w zakresie historii i dziedzictwa kulturowego 	<p>2021-2024</p>	<p>Budżet Gminy Kowal</p>
<p>Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym</p>	<ul style="list-style-type: none"> ·Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego, ·Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych, ·Wspieranie i upowszechnianie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez organizowanie oraz wspieranie zajęć. 	<p>2021-2024</p>	<p>Budżet Gminy Kowal, Budżet Powiatu, Budżet Województwa, Budżet Państwa, środki zewnętrzne (RPO, WFOŚiGW), środki MKiDN</p>

<p>Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym</p>	<ul style="list-style-type: none">· Weryfikacja obiektów wpisanych do rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków pod kątem zgodności ze stanem faktycznym,· Prowadzenie monitoringu i weryfikacji obiektów wpisanych do ewidencji zabytków.	<p>2021-2024</p>	<p>Budżet Gminy Kowal</p>
--	---	------------------	---------------------------

Zadania określone przez Gminę Kowal planowane są do realizacji w sposób ciągły w okresie obowiązywania Programu, tj. w latach 2021-2024. Będą one finansowane głównie ze środków własnych, właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych – w większości osób prywatnych i budżetu Gminy, a w miarę możliwości uzyskania wsparcia z zewnątrz, również ze środków zewnętrznych, w tym funduszy europejskich. Ze względu na brak sprecyzowanych planów we wszystkich ww. kierunkach działań, nie jest możliwa szczegółowa charakterystyka zadań. Ponadto większość obiektów należy do właścicieli prywatnych, a nie do Gminy Kowal.

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Zadania określone w niniejszym Programie będą wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

- a) **instrumentów prawnych** – wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, budowę parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do rejestru lub wojewódzkiej ewidencji zabytków obiektów będących własnością Gminy Kowal, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- b) **instrumentów finansowych** – obejmujących między innymi finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością Gminy Kowal, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych,
- c) **instrumentów koordynacji** – obejmujących między innymi realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami,
- d) **instrumentów społecznych** – obejmujących m.in. działania edukacyjne i promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami,
- e) **instrumentów kontrolnych** – obejmujących między innymi aktualizację gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Program opieki nad zabytkami, po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przedstawiony Radzie Gminy Kowal, w celu przyjęcia go uchwałą (zgodnie z pkt 3 art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Program opracowywany jest na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Wójt jest odpowiedzialny za sporządzanie co dwa lata sprawozdań z realizacji zadań Programu i przedstawienie ich Radzie Gminy Kowal.

Głównym odbiorcą niniejszego Programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców gminy Kowal. Program powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących: inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i opieki nad nimi oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

W poniższej tabeli przedstawiono przykładowe kryteria prowadzenia oceny realizacji Programu.

Tabela 5. Kryteria prowadzenia oceny realizacji Programu

Nazwa priorytetu	Wskaźniki
------------------	-----------

<p style="text-align: center;">Priorytet I Ochrona dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno - gospodarczego</p>	<ul style="list-style-type: none"> · Poziom wydatków budżetu Gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami; · Wartość finansowa wykonanych prac remontowo – konserwatorskich przy zabytkach; · Liczba obiektów, w obrębie których przeprowadzono prace remontowo-konserwatorskie; · Wartość pozyskanych środków ze źródeł zewnętrznych; · Powierzchnia, na której dokonano rewaloryzacji; · Koszty bieżących prac porządkowych; - Liczba zadań zrealizowanych we współpracy z powiatowym urzędem pracy; · Ilość wspartych gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę oparte na miejscowych tradycjach.
<p style="text-align: center;">Priorytet II Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego</p>	<ul style="list-style-type: none"> · Liczba miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego; · Liczba zrealizowanych projektów z lokalnego programu rewitalizacji.
<p style="text-align: center;">Priorytet III Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości</p>	<ul style="list-style-type: none"> · Liczba zrealizowanych konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych; · Liczba przeprowadzonych dodatkowych zajęć szkolnych o tematyce historycznej i kulturowej; · Liczba opracowanych, wydanych publikacji (w tym folderów promocyjnych); · Liczba utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej; · Liczba obiektów wpisanych i wykreślonych z rejestru zbytków i/lub wojewódzkiej ewidencji zabytków.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Art.71. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami mówi, iż w zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku. Ponadto sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Zgodnie z art. 73 ustawy podmioty będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające zabytek w trwałym zarządzie albo będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, mogą ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru albo prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Z kolei zgodnie z art. 74 ustawy dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez:

- 1) ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków budżetu państwa, z części, której dysponentem jest ten minister;
- 2) wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda.

Dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa jest udzielana ze środków budżetu państwa, z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Zgodnie z art. 81 w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Poniżej przedstawiono możliwe źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy obiektach zabytkowych. Zasadne jest sprawdzenie możliwości ubiegania się o wsparcie w instytucjach każdorazowo przed złożeniem wniosku o dotację.

Istnieje możliwość finansowania zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami z następujących źródeł:

- 1) Rady Gminy (budżet Gminy Kowal);
- 2) Rady Powiatu (budżet powiatu);
- 3) Sejmiku Województwa (budżet województwa);
- 4) Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda);
- 5) Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego) oraz innych ministrów – MKiDN każdego roku realizuje programy, w ramach których finansowane są projekty dotyczące ochrony zabytków, np. Program Ochrona zabytków, Ochrona zabytków archeologicznych;
- 6) Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- 7) Środków Unii Europejskiej i innych środków pomocowych;
- 8) Funduszu Kościelnego w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji (dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane wyłącznie na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.).

Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże), ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).